

Василь Шейко

КУЛЬТУРА ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Аналізується сутність культури та глобалізації в сучасному світі. Висвітлюється вплив культурологічного поля на формування й функціонування інформаційного суспільства, осмислюється роль діалогу та полілогу культур в процесі цивілізаційної глобалізації.

Ключові слова: культура, діалог культур, глобалізація, культурологія, інформаційне суспільство.

Аннотация. Анализируется сущность культуры и глобализации в современном мире. Освещается влияние культурологического поля на формирование и функционирование информационного общества, осмысливается роль диалога и полилога культур в процессе цивилизационной глобализации.

Ключевые слова: культура, диалог культур, глобализация, культурология, информационное общество.

Summary. The essence of culture and globalization in the present-day world is analyzed. The influence of the cultural sphere on the formation and functioning of the in-

formative society is illustrated, the role of the dialogue and polylogue of cultures in the process of civilization globalization is comprehended.

Key words: culture, dialogue of cultures, globalization, culturalology, informative society.

Культурологія, як відомо, є однією із наймолодших галузей наукових знань. Саме вона інтегрує в умовах глобалізації багатопредметність, що синтезується в оновленій концепції та методології. Адже в постіндустріальному суспільстві сучасності культура разом з освітою, науковими дослідженнями та іншими сферами соціальної та виробничої інфраструктури стає одним із стратегічних чинників економічного й соціального прогресу. Аналіз відповідної літератури та джерел було

неодноразово проведено автором у низці попередніх праць.

З розширенням культурного та економічного обміну між країнами дедалі більше товарів і послуг залучаються до ринкового обороту, ускладнюється галузева структура цієї сфери, підвищуються обсяги міжнародної торгівлі. Приплив ресурсів у цю сферу пов'язано переважно зі зростанням духовних та естетичних потреб людини в сучасному світі, підсиленням впливу культури на якість людського капіталу та економічним зростанням. З прогресом інформаційних технологій та Інтернету, що сприяє стрімкому підвищенню інформаційних потоків у економіці та інтенсифікації культурного обміну між країнами, цей вплив дедалі підсилюється, поширюючи таким чином внесок культури на розвиток суспільства і процес глобалізації світової економіки.

Для подальшого розгляду внеску культури в глобалізаційні процеси необхідно уточнити дефініцію "культура". Є багато різних визначень культури, які проаналізовано в існуючій літературі [7]. Там само наведено структуру культури, із якої ми виокремимо вузьке та широке трактування.

Вузьке визначення культури сфокусовано на мистецтві: літературі, музиці, театрі, живопису, хореографії тощо, а також широкому колу видів діяльності, спрямованої на задоволення різних потреб населення в товарах і послугах культурного призначення. До цієї сфери відносять низку працюючих на неї промислових галузей: виробництво спортивних товарів, аудіо- та відеотехніки, фотоапаратури, музичних інструментів, художньо виконаних меблів і предметів ужиткового мистецтва; комплекс галузей інформації, зокрема послуги з накопичення, обробки, передання та використання інформації, друковані та електронні ЗМІ; кіноіндустрію, студії звуко- та відеозапису. До неї входить також низка галузей сфери послуг: фотостудії, модельний, рекламний, архітектурний та інші види бізнесу, спортивні організації. Найважливіше місце в структурі соціально-культурної сфери посідають власне установи культури та мистецтва: оперні й драматичні театри, симфонічні оркестри й естрадні музичні групи, музеї, бібліотеки й архіви.

Така різноманітна структура досліджуваної сфери відбиває різноманітність її функцій. Одні її підрозділи виробляють товари або послуги культурно-рекреаційного призначення (спортивний інвентар, музичні інструменти, архітектурний дизайн тощо), інші тиражують твори мистецтва: випускають художню літературу, друкують репродукції й копії творів живопису, транслюють драматичні вистави або концерти в електронних засобах масової інформації тощо. Промисловість також тиражує твори мистецтва, виробляючи художньо виконані предмети побуту (одяг, посуд, копії художніх витворів та ін.). Особлива роль належить установам та організаціям мистецтва, в котрих створюються духовні та естетичні цінності, що становлять культурне надбання людства.

Широке визначення культури, яке використовується в антропології та сферах міжкультурного спілкування, включає всю нашу стереотипізовану поведінку, віддзеркалену в технологіях і знаряддях праці, соціальних установах, зокрема економічних, політичних, соціальних, релігійних, освітніх, сімейних та ін., та в ідеях або віруваннях. Зауважимо, що культура не є вродженою, а набувається після народження, протягом життя, й передається із покоління в покоління. Культура також є загальною для групи людей на певній території, а всі різні аспекти культури індивіда мають вписуватися в загальну модель.

Культурний обмін між народами є невіддільним атрибутом розвитку людського суспільства. Жодна, навіть наймогутніша з політичного та економічного погляду держава не здатна задовольнити культурно-естетичні запити й потреби своїх громадян, не звертаючись до світового культурного спадку, духовного надбання інших країн і народів. Водночас слід враховувати, що культурний обмін має дві взаємопов'язані сторони: співробітництво й суперництво. Суперництво в галузі культурних зв'язків, незважаючи на його завуальованість, виявляється навіть у гострішій формі, ніж у політиці та економіці. Держави й народи егоїстичні так само, як і окремі індивіди: для них важливо зберегти й розширити вплив, передусім своєї культури, використовувати

у власних інтересах досягнення інших країн. В історії цивілізації є багато прикладів відходу в минуле великих і малих народів, які не перебороли внутрішні та зовнішні протиріччя. Особливого загострення проблеми акультурації, асиміляції, інтеграції набули в період глобалізації, коли зміни в усіх сферах життя людства помітно прискорилися.

Проблеми пошуку свого місця у світовому культурному просторі, формування національно орієнтованих підходів у внутрішній і зовнішній культурній політиці є особливо актуальними для України, яка стала 1991 р. незалежною державою.

Розширення відкритості України призвело до посилення її залежності від культурно-інформаційних процесів, що відбуваються у світі, насамперед таких, як:

- глобалізація культурного розвитку та культурної індустрії;
- комерціалізація культурної сфери, посилення залежності культури від великих фінансових інвестицій;
- зближення “масової” та “елітарної” культур;
- розвиток сучасних інформаційних технологій і світових комп’ютерних мереж;
- стрімке зростання обсягу інформації та швидкості її передання;
- зниження національної специфіки у світовому інформаційно-культурному обміні тощо.

Глобалізація на початок ХХІ ст. перестала бути тільки предметом теоретичних суперечок і політичних дискусій. Глобалізація стала соціальною реальністю.

У її основі можна зауважити:

- інтенсифікацію транскордонних економічних, політичних, соціальних і культурних зв’язків;
- історичні події, що настали після завершення “холодної війни”;
- трансформацію світової економіки, що пояснюється анархією фінансових ринків;
- триумф американської системи цінностей, забезпеченої комбінацією неліберальної економічної програми з програмою політичної демократизації;
- ортодоксальну ідеологію, що наполягає на цілком логічній і неминучій кульмінації могутніх тенденцій ринку;

- технологічну революцію з численними соціальними наслідками;

- нездатність національних держав розв’язати глобальні проблеми (культурологічні, демографічні, екологічні, прав людини, поширення ядерної зброї та ін.).

З погляду становлення *глобальної цивілізації* зазвичай виокремлюють кілька *соціокультурних мегатенденцій* [2].

Як відомо, цивілізаційна глобалізація прагне до об’єднавчих, поглинаючих інші культури процесів, однак водночас не слід забувати про *культурну поляризацію*, яка також зумовлена глобалізацією. Осередки можливої поляризації в ХХІ ст.:

- екологічна та економічна нерівність (між народами та регіонами, усередині окремих країн);
- релігійний та ринковий фундаменталізм;
- претензії на расову та етнічну винятковість;
- прагнення окремих держав або військово-політичних блоків розширити зону свого контролю у фрагментованому світі;
- поширення зброї масового ураження;
- боротьба за доступ до природних ресурсів.

Якщо культурна асиміляція й донині залишається маловідомим і малодослідженим явищем глобалізаційних процесів сучасності, то *культурна асиміляція* як культурологічне явище є визнаним феноменом. Загальновизнано, що останні два десятиліття ХХ ст. ознаменувалися перемогою ідей західного лібералізму. Теза Ф. Фукуями про “кінець історії” свідчила: “...вестернізації” як послідовному підкоренню – через систему світових ринків, що постійно розширюється, – західним цінностям і західному способу життя всіх економічно активних прошарків населення Землі, – альтернативи немає. Розширюється процес встановлення універсальних (“загальнолюдських”) норм і правил у міжнародних відносинах” [9].

Зазначені тенденції привели до так званої *культурної гібридизації*. Ця мегатенденція наприкінці ХХ ст. набула зовсім інших ознак: “процеси “креолізації” культури, котрі традиційно вели до утворення нових етнічних спільностей, доповнювалися процесами тран-

скульптурної конвергенції та формуванням транслокальних культур – культур діаспори, а не традиційно локалізованих, що прагнуть набути національно-державної ідентичності культур” [2, 9]. Інтенсифікація комунікацій і міжкультурних взаємодій, розвиток інформаційних технологій сприяють подальшій диверсифікації різноманітного світу культур, а не тільки і не так їх поглинанию певною універсальною глобальною культурою. Світ, на нашу думку, поступово перетворюється на складну мозаїку взаємопроникних транслокальних культур, які створюють нові культурні регіони, що мають мережеву структуру (наприклад, нові професійні світи, що виникли у зв’язку із поширенням комп’ютерних і телекомунікаційних мереж).

У зв’язку з глобалізаційними процесами різні країни, народи, суспільства по-різному реагують на подібні виклики. Подібні реагування, як правило, вкладаються в “прокрустове ложе” або культурної ізоляції, або культурної консолідації.

XX ст. має численні приклади *культурної ізоляції* та самоізоляції окремих країн, регіонів, політичних блоків. Причому засоби політичної та культурної ізоляції (“санітарні кордони”) або культурної самоізоляції (“залізна завіса”) застосовували з метою консолідації соціальних систем проти зовнішніх і внутрішніх ворогів. Джерелами ізоляціоністських тенденцій в XXI ст. вже стають:

- культурний та релігійний фундаменталізм;
- екологічні, націоналістичні та расистські рухи;
- прихід до влади авторитарних і тоталітарних режимів, які уживатимуть таких заходів, як соціокультурна автаркія;
- обмеження інформаційних і гуманітарних контактів, свободи пересування, жорсткішання цензури, превентивні арешти та ін.

Головні осі, на яких відбувається цивілізаційний зсув наприкінці XX – початку XXI ст., є такими:

- вісь “культури” – зсув від культурного імперіалізму до культурного плюралізму;
- вісь “суспільство” – зсув від закритого суспільства до відкритого.

Схематично взаємозв’язок осей, за якими

відбувається цивілізаційний зсув, і основних культурних архетипів, що визначають динаміку процесів глобалізації, можна запропонувати у вигляді паралелограма.

Не менш відомою Відповіддю на Виклики глобалізації є така форма, як *культура консолідації*. Вона характеризується домінуванням синхронних організаційних систем, усі зміни й виконання функцій яких жорстко пов’язані у часі. Культурі консолідації притаманний автаркічний тип господарювання: або невиробнича діяльність і балансування на межі виживання, або виробництво, пов’язане з необхідністю відтворення джерел “природних дарів” (збирання плодів, полювання, риболовля; у розвиненіших господарських формаціях – добування природних копалин та інших видів сировини, екстенсивне сільське господарство). Основна етична цінність цього архетипу – соціальна справедливість, ступінь якої визначає авторитет (релігійний, духовний, політичний), а базовий морально-психологічний принцип – колективізм.

Розглянемо ще декілька відомих на сьогодні форм реагування культурних систем на глобалізаційні процеси. Ці форми реагування тою чи тою мірою відбуваються в річищі або культурної ізоляції, або культурної консолідації.

По-перше, *культура конкуренції*. Вона реалізується у формах випадкових організаційних систем, що передбачають контрактні відносини між зацікавленими учасниками. Таким системам притаманна підприємницька організаційна культура, в якій переважають форми організації спільно-індивідуальної діяльності. Основна етична цінність культури конкуренції – особиста свобода як гарантія успіху, а базовий морально-психологічний принцип – індивідуалізм.

По-друге, *культура конфронтації*. Їй притаманні закриті (ієрархічні) організаційні системи з бюрократичними управлінськими формами та бюрократична організаційна культура, в якій переважають форми організації спільно-послідовної діяльності. Кожний вищий рівень організаційної ієрархії має вирішити конфліктні відносини, що виникли на нижчому рівні. Тому сферою цільовизначення, притаманній цій культурі, виявляються інтереси “верхів”.

По-третє, *культура кооперації*. Передбачає відкриті організаційні системи з демократичними управлінськими формами. Вона є своєрідною партиципаторною організаційною культурою з переважанням форм організації спільно-творчої діяльності. Сфера цілевизначення – законні інтереси більшості народу з обов'язковим врахуванням інтересів меншості.

Таким чином, власне глобалізацію можна розглядати як мегатенденцію культурної асиміляції (за І. Валлерстайном, їй відповідає прогнозний сценарій “демократичної диктатури”), яка виявилася в універсальній неоліберальній доктрині.

Найбільшу складність сьогодні становить управління світоглядними конфліктами, що пронизують кожен релігійний й кожен культурний.

Наявні тенденції зумовлюють нову якість міжкультурної комунікації, де принципи взаємодії можна звести до простих і зрозумілих гасел і сформулювати таким чином:

- учасники міжкультурної комунікації мають сприймати один одного як рівноправні сторони, позбавлені будь-якого почуття власної переваги;
- вести діалог або полілог, слухаючи один одного уважно, ретельно з'ясовуючи аргументи;
- навчитися обмежувати себе та відмовляти собі багато в чому;
- уміти починати, за потреби, з нуля, закладаючи новий тип взаємовідносин між рівноправними сторонами.

Учені пропонують розв'язувати проблему глобального управління на основі широкої програми, що враховує багатовимірний характер глобалізації та дає змогу розмежовувати сфери дії ефективних ринкових механізмів і сфери колективних – міжнародних – дій, спрямованих на збереження загальнолюдського надбання й вирішення гуманітарних питань [8].

Отож з усією гостротою перед людством постає *проблема співвідношення ціннісних систем*. І якщо подивитися на глобалізацію з погляду співвідношення та взаємодії ціннісних систем, то, передусім, слід зазначити, що в сучасному світі зі зростанням тенденції до інтеграції та діалогу дедалі більшої значущості набуває питання про повноцінне

розуміння людей, які представляють різні за формою та змістом уявлення про культуру мислення, цінностей і поведінки. Питання про можливість або неможливість крос-культурної комунікації, пов'язані з нею проблеми втрати частини значень і смислів під час контакту представників різних культур має бути інтерпретоване як питання про конфлікт ідентичностей. Інакше кажучи, природним чином постає ситуація нерозуміння між представниками різних культур: національних, релігійних, професійних або організаційних [6].

Найважливішою запорукою міжкультурної комунікації етносів є особливості їхніх ціннісних світів, співвідношення між їхніми ціннісними системами. Водночас глобальні соціально-історичні обставини, в які волею долі “поставлені” ті або ті етносуб'єкти, практично не залежать від них, однак суттєво визначають їх відносини. Крім того, ці культурологічні відносини можуть свідомо регулюватися людьми й пов'язані з їх власним вибором: жити в мирі та дружбі або у ворожнечі та ненависті [3].

Для подолання конфліктності й напруженості між різними етнонаціональними спільностями велике значення має об'єктивне й точне знання ціннісних (культурних) систем відповідних спільностей, якісне й кількісне співвідношення між такими культурологічними системами [5].

У цьому зв'язку особливого значення набуває розуміння таких сутностей (або феноменів), як геокультура, глобальна культура, міжкультурні комунікації, що визначають координати ціннісних систем у сучасному світі.

Слід, на нашу думку, схарактеризувати декілька подробиць щодо терміна “геокультура”. У першому значенні – це синонім “культурного імперіалізму”, культурної влади промислово розвинутої Світової Півночі над економічно відсталіми країнами Півдня. Концепт “геокультура” поширився в науці після виходу публікацій американського вченого І. Валлерстайна [10, 11].

Геокультура, за І. Валлерстайном, – “це культурне підґрунтя капіталістичної світ-системи, що утворилася на початку XVI ст. і нині, після краху соціалістичного експерименту, переживає найзначущішу у своїй

історії кризи. Основою геокультури, вважає І. Валлерстайн, є три переконання:

- держави, які є нині або будуть в майбутньому членами Організації Об'єднаних Націй, політично суверенні та, принаймні потенційно, економічно автономні;
- кожна із цих держав має фактично тільки одну, принаймні одну таку, що переважає, і таку, що є первісною, національну “культуру”;
- кожна із цих держав з плином часу може окремо “розвинутися” (що на практиці, очевидно, означає досягнення рівня життя нинішніх членів організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [2].

“Геокультурою” світ-системи, ідейним виправданням наявної в ній нерівності між багатим центром та бідною периферією в ХХ ст. був лібералізм, спільна віра в те, що політично вільна нація, обравши правильний (капіталістичний або соціалістичний) економічний курс розвитку, досягне успіху й могутності. Нині людство переживає крах попередніх ліберальних надій, тому в найближчий час “геокультура” світ-системи має суттєво змінитися.

Тут необхідно розглянути наявні тлумачення, дефініції стосовно порівняно нового для науки явища “глобальної культури”. Її можливість і бажаність різними авторами та науковими школами, як правило, активно заперечуються. Це заперечення закладене в багатьох напрямках пізнання: деконструкції, постмодернізму, постколоніалізму, постструктуралізмі, культурних дослідженнях, хоча, звісно, в кожній із цих течій існують найрізноманітніші підходи. Сенс всієї аргументації полягає в тому, що ствердження універсальних істин є, по суті, “основоположним нарративом” (тобто глобальним нарративом), який на практиці є нічим іншим, як ідеологією панівних у світовій системі груп. Відомо, що різні універсальні істини є не більш ніж частковими ідеологіями. Але це твердження ще не відповідає на питання, чи існують в принципі універсальні моральні норми? Чи можлива глобальна культура?

Дехто волів би визнати, що “універсалізм завжди історично випадковий”, не заперечуючи, що прагнення створити прийнятну глобальну культуру завжди супроводжувало

історію людства. Більше того, без вимоги універсальності, незалежно від того, як її характеризують – як універсальну відповідність, універсальну прикладеність або універсальну істинність, – жодна академічна дисципліна не зможе обґрунтувати своє право на існування.

Водночас очевидно, що інформаційна революція змінила традиційний порядок сил в суспільстві, змусила заговорити про єдину світову інформаційну спільність – суспільство, в якому, на перший погляд, начебто немає місця етнокультурним особливостям, націям і національним відносинам, національним традиціям.

Інформаційне суспільство також заговорило про єдиний інформаційний простір, нову цивілізацію без національних кордонів. І начебто на протиположності новій культурній реальності з другої половини ХХ ст. в американській, а потім і європейській науці зафіксовано зростання етнічного чинника в суспільних процесах. Цей феномен назвали “етнічним відродженням”.

Етнічні цінності знову почали набувати особливої значущості. З роками боротьба етнічних меншин за розширення своїх етнокультурних прав у Америці, Європі ставала дедалі активнішою, а в 80–90-х рр. ХХ ст. цей процес поширився й на Росію. Причому така соціальна активність не завжди відбувається спокійно, іноді це виявляється у відкритих соціальних конфліктах [1, 4]. У результаті між цими двома тенденціями виникає низка протиріч [1]:

- між модернізмом і традиціоналізмом;
- між “своїм” і “чужим”, що особливо характерне в діалозі двох культур: європейської та азійської, точніше, західної та східної;
- між глобальними та локальними формами культури, що в умовах інформаційної революції набуває особливого змісту;
- між технічними та гуманітарними аспектами культури.

Теоретичні аспекти цих протиріч усвідомлені недостатньо, тоді як сам факт їх наявності в сучасному суспільстві вже ніким не заперечується. Особливий інтерес у дослідників викликає вивчення взаємодії локальних і глобальних форм культури; зростає потреба

прогнозування подальшого впливу інформаційної революції на етнічні компоненти культури і навпаки.

Помилково вважати, що культурна глобалізація є лише поширенням західної масової культури, насправді відбувається взаємопроникнення та змагання культур. Накидання стандартів західної культури в тих національних державах, де особливо сильні історико-культурні традиції, приводить до етнокультурного піднесення, яке рано чи пізно виявиться в посиленні національних суспільних ідеологій. За таких обставин держави, які мають слабкі “корені” культурних традицій з огляду на характер своєї історії, переживають сучасну кризу суспільної свідомості набагато слабше. Взаємодія локальної та глобальної культур зрештою відбувається через переробку культурних інновацій і пристосування їх “під себе”, до того ж поріг сприйняття новацій цивілізаційною системою визначає традиціоналізм певного суспільства.

Аналізуючи цей аспект проблеми, слід зазначити, що ядро кожної культури має високий імунітет, опирається на проникнення та вплив інших культур. Крім того, уніфіковані норми, стандарти і правила, котрі сформувалися в межах західної цивілізації, в глобальному масштабі поширюються відносно легко. Це пояснюється обставинами, за яких загальновизнані західні структури, інститути, стандарти і правила виростають на базі суми технологій, яка історично склалася, що завжди передбачає наявність ідентичних раціональних механізмів управління, раціональної діяльності та раціональних організаційних форм. У тих випадках, коли йдеться про високоадаптаційні культури, наприклад японську, корейську, китайську, процес модернізаційних перетворень відбувається, як правило, не просто безболісно, а навіть з певним прискоренням.

Висновки. Епоха глобалізації в культурному аспекті має принаймні дві тенденції: з одного боку, це зміна традиційного укладу життя людини, з іншого – стимулювання

адаптаційних захисних механізмів культури. Водночас цей процес подеколи, залежно від типу й рівня розвитку країни, набуває гостро конфліктного характеру.

Таким чином, у сучасному світі глобалізаційних цивілізаційних перетворень, що привели до формування інформаційного суспільства, культура стає домінантою, яка визначає сучасний і майбутній розвиток людства. У цьому контексті культурологічні трансформаційні процеси набувають під час своєї еволюції суперечливого характеру. Активізується і процес становлення нового глобалізаційного типу культури, і стрімкий розвиток її національних форм. Рівень і ступінь розвитку культурологічних процесів визначає теперішнє й майбутнє буття земної цивілізації.

Література:

1. Арутюнян Ю. В. Оптимизация межэтнической интеграции в постсоветском обществе / Ю. В. Арутюнян. – М.: ИЭА РАН, 1995. – 258 с.
2. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Иммануэль Валлерстайн; пер. с англ. П. М. Кудюкина. – СПб: Унив. кн., 2001. – С. 208–226.
3. Васелевський М. Глобальна комунікація в сучасному інформаційному світі / М. Васелевський // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. [Сер.] Логістика: зб. наук. пр. – Л., 2002. – № 446. – С. 299–303.
4. Дмитриев А. В. Этническая иммиграция в России / А. В. Дмитриев. – М.: ИС РАН, 2002. – 126 с.
5. Радовель М. Р. Межэтнические отношения как соотношение ценностных систем этносов / М. Р. Радовель, Ю. Р. Тугуз // Ценностные основания государственной власти и управления России на рубеже веков: докл. и сообщ. на межрегион. науч.-практ. конф., апр. 2000 г. / Сев.-Кавказ. акад. гос. службы, Ин-т по переподгот. и повыш. квалификации при РГУ. – Ростов н/Д; Пятигорск, 2000.
6. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / А. П. Садохин. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 287 с.
7. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.): Монографія: В 2 т. / В. М. Шейко. – Х.: Основа, 2001. – Т. 1. – 520 с.; Т. 2. – 400 с.
8. Alonso J. A. Globalization, civil society and the multilateral system / J. A. Alonso // Development in practice. – Oxford, 2000. – Vol. 10. – N 3–4. – P. 357–358.
9. Fukuyama F. The End of History and the Last Man / Francis Fukuyama. – New York: Free Press, 2006. – P. 225.
10. Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System / Immanuel Wallerstein. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
11. Wallerstein I. After Liberalism / Immanuel Wallerstein. – New York: New Press, 1995.